
De vraag wie wordt vastgehouden is wellicht belangrijker, dan de vraag hoeveel er worden vastgehouden. Steden slagen er goed in afgestudeerden van elders aan te trekken die zijn opgeleid in richtingen waarin de steden zelf niet kunnen voorzien. Deze starters zijn vaak oorspronkelijk afkomstig uit de eigen regio, ze keren dus terug omdat ze een binding met de regio hebben.

Voor wat betreft het binden van talent aan de eigen stad ligt er een strategische beleidskeuze tussen zelfvoorziening via eigen opleidingen of door regionale samenwerking gericht op uitwisseling van talent. Gemeentelijk beleid kan zich richten op het vergroten van de aantrekkelijkheid als studie, woon- en/of werkstad. De juiste keuze is afhankelijk van de regionale situatie.

Voor alle steden geldt, dat er meer hbo-afgestudeerden en academici wonen en werken, dan dat er van deze groepen voorafgaand aan de studie al in de steden aanwezig waren: de stad wint, de omliggende regio verliest. Uit arbeidsmarktoogpunt lijkt deze ongelijke spreiding niet tot grote problemen te leiden omdat aanbod en vraag zich allebei concentreren in de steden. Binnen arbeidsmarktregio's kan deze uitsortering wel negatieve gevolgen hebben, vooral in krimpgebieden waar een oververtegenwoordiging van lager opgeleide en (dus) weinig mobiele mensen de kans op nieuwe economische impulsen vermindert.

Het algemene verschijnsel 'soort zoekt soort' doet zich in sterke mate voor bij hoger opgeleiden. Jongeren die besluiten een hbo- of wo-opleiding te volgen, hebben de neiging zich te clusteren in de ruimte.

3. Kunnen gemeenten afgestudeerden voor de eigen arbeids- en woningmarkt behouden?

Jouke van Dijk en Viktor Venhorst
Rijksuniversiteit Groningen

Inleiding

Het algemene verschijnsel 'soort zoekt soort' doet zich in sterke mate voor bij hoger opgeleiden. Jongeren die besluiten een hbo- of wo-opleiding te volgen, hebben de neiging zich te clusteren in de ruimte. Dat is veelal ook noodzakelijk omdat hbo-instellingen en universiteiten maar in een beperkt aantal steden aanwezig zijn. Ook na het afstuderen is er sprake van ruimtelijke clustering: veel afgestudeerden blijven later ook wonen en/of werken in de buurt van hun studiestad. Maar een deel vertrekt ook. Veel gemeenten maken zich zorgen over het verlies aan hoger opgeleiden, ook wel *braindrain* genoemd. Gemeenten proberen dan ook om deze hoogopgeleide jongeren aan zich te binden. Voor veel steden is dit ook een expliciete beleidsdoelstelling. Immers, de aanwezigheid van kennisinstellingen wordt al snel in verband gebracht met innovatie en kennis en dan is het logisch dat de relatie wordt gelegd met het

bevorderen van de economische groei en de werkgelegenheid, één van de belangrijkste beleidsdoelstellingen voor gemeenten.

Welke positieve effecten mag een stad verwachten van een hogeschool of een universiteit binnen de stadsgrenzen? Deze vraag heeft recent veel aandacht gekregen, zowel in het beleid als in de wetenschap (Berry en Glaeser, 2005; Moretti, 2004a en 2004b; Glaeser e.a., 1995; Bacolod e.a., 2009). Hogescholen en universiteiten produceren nieuwe kennis in hun onderzoeksprogramma's die van nut kunnen zijn voor het regionale bedrijfsleven, maar een mogelijk veel belangrijker mechanisme is de verspreiding van kennis in de regio doordat de onderwijsinstellingen zorgen voor een constante stroom van afgestudeerden die kennis verspreiden. Anders gezegd: zij zorgen voor het beschikbaar komen van de productiefactor *human capital* in de stad. De aanwezigheid van jonge afgestudeerden heeft zowel

directe effecten (via een hogere arbeidsproductiviteit) als indirecte effecten (ondernemerschap, leer- en consumptie-effecten voor o.a. de sociale stijging van lager opgeleiden).

Regionale binding kan een belangrijke factor zijn bij locatiekeuze van afgestudeerden voor de woon- en werkstad. Deze binding kan er niet alleen zijn met de thuisregio, maar kan ook opgebouwd worden tijdens een verblijf in de studiestad. Na het behalen van een diploma worden daarnaast andere zaken belangrijk, zoals de kansen op de arbeidsmarkt en het vinden van een prettige woonomgeving die aansluit bij de nieuwe levensfase.

40

In deze bijdrage bespreken we de belangrijkste patronen die zichtbaar zijn uit de locatiekeuze van afgestudeerden in Nederland. We zetten de patronen voor een aantal Nederlandse steden af tegen de resultaten uit ander (internationaal) onderzoek. De empirische resultaten zijn gebaseerd op onderzoeken die zijn uitgevoerd door de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen in het kader van NICIS/Platform31-projecten in samenwerking met een groep Nederlandse gemeenten.¹ Daartoe is gebruikgemaakt van data uit de hbo- en wo-monitoren van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt van de Universiteit Maastricht.

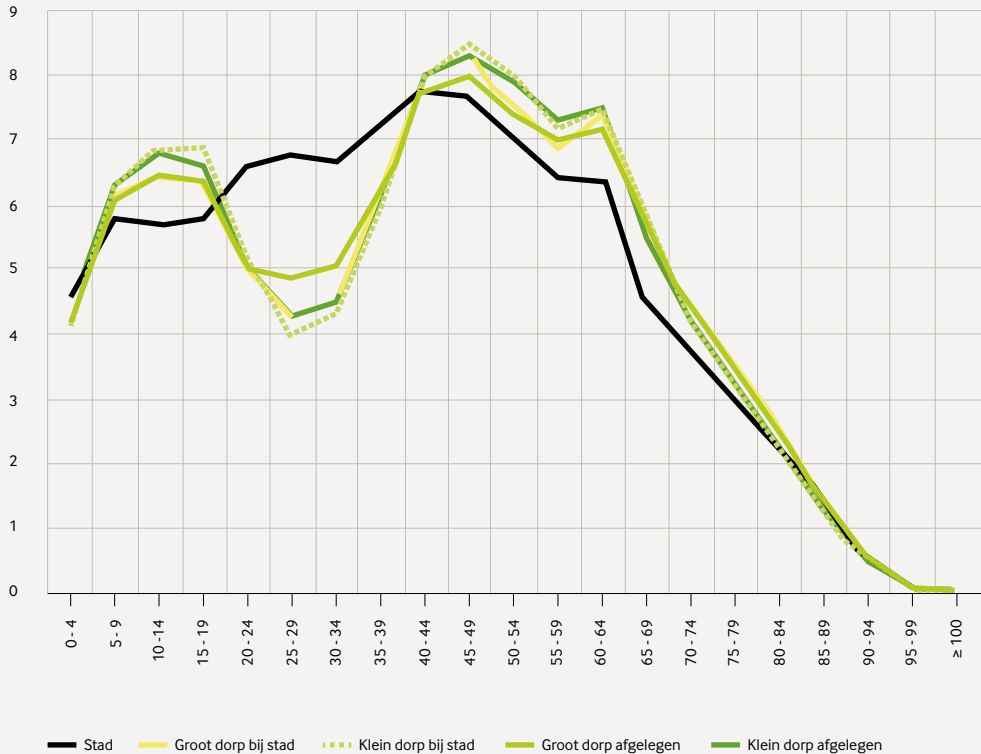
Brain drain of brain gain? De regio verliest, de stad wint

We gaan om te beginnen in op de vraag hoe het zit met bestemming en herkomst van studenten aan hbo-instellingen en universiteiten in een aantal Nederlandse gemeenten. We zetten dit af tegen de migratie van afgestudeerden in Nederland als geheel. Hoewel meer dan de helft van de mensen nog in dezelfde provincie woont als hun overgrootouders,

zorgt migratie voor forse herverdeling van de bevolking. Om een voorbeeld te noemen: uit CBS-cijfers blijkt dat in 1860 18,6% van de Nederlandse bevolking in Noord-Nederland woonde, maar via 15,4% in 1899 en 11,0% in 1960 is dit bijna gehalveerd tot 10,2% in 2013. Migratie is selectief naar leeftijd en opleiding: jongeren en hoger opgeleiden zijn veel mobieler. Woonvoorkeuren kunnen sterk verschillen. Sommige mensen wonen graag in de stad vanwege de voorzieningen en andere wonen liever in meer rurale gebieden vanwege de rust en mooie woonomgeving. Uit de recent verschenen Dorpenmonitor (SCP, 2013) blijkt dat als mensen verhuizen ze vaak naar een ander dorp verhuizen met ongeveer dezelfde omvang en mate van ruraliteit. De uitzondering vormen de jongeren tussen 15 en 25 jaar (zie Figuur 1), die vooral naar de steden verhuizen voor het volgen van een hogere opleiding. Maar na het afronden van de studie verspreiden ze zich weer meer. In deze bijdrage willen we daarom specifiek de ruimtelijke mobiliteit van deze groep van studenten en afgestudeerden aan hbo en universiteit nader onder de loep nemen.

Uit Venhorst e.a. (2010) blijkt voor Nederland in het algemeen dat HBO-afgestudeerden een lagere ruimtelijke mobiliteit vertonen dan universitair afgestudeerden. Dit heeft te maken met de spreiding van HBO-instellingen en universiteiten over Nederland. Daarnaast zijn er grote verschillen tussen studierichtingen zichtbaar. Over het afgelopen decennium blijken afgestudeerden steeds minder de studieprovincie te verlaten voor een baan (Venhorst e.a., 2011a). Het betere aanbod van banen vormt de belangrijkste verklarende factor voor deze migratie. Het gaat hierbij vooral om de omvang van de arbeidsmarkt: het aantal hogere en wetenschappelijke banen in een gebied. Geen andere factor verklaart de

Figuur 1: Leeftijdsopbouw van de bevolking, naar leeftijdscohort en dorpstypen, 2010 (in procenten)

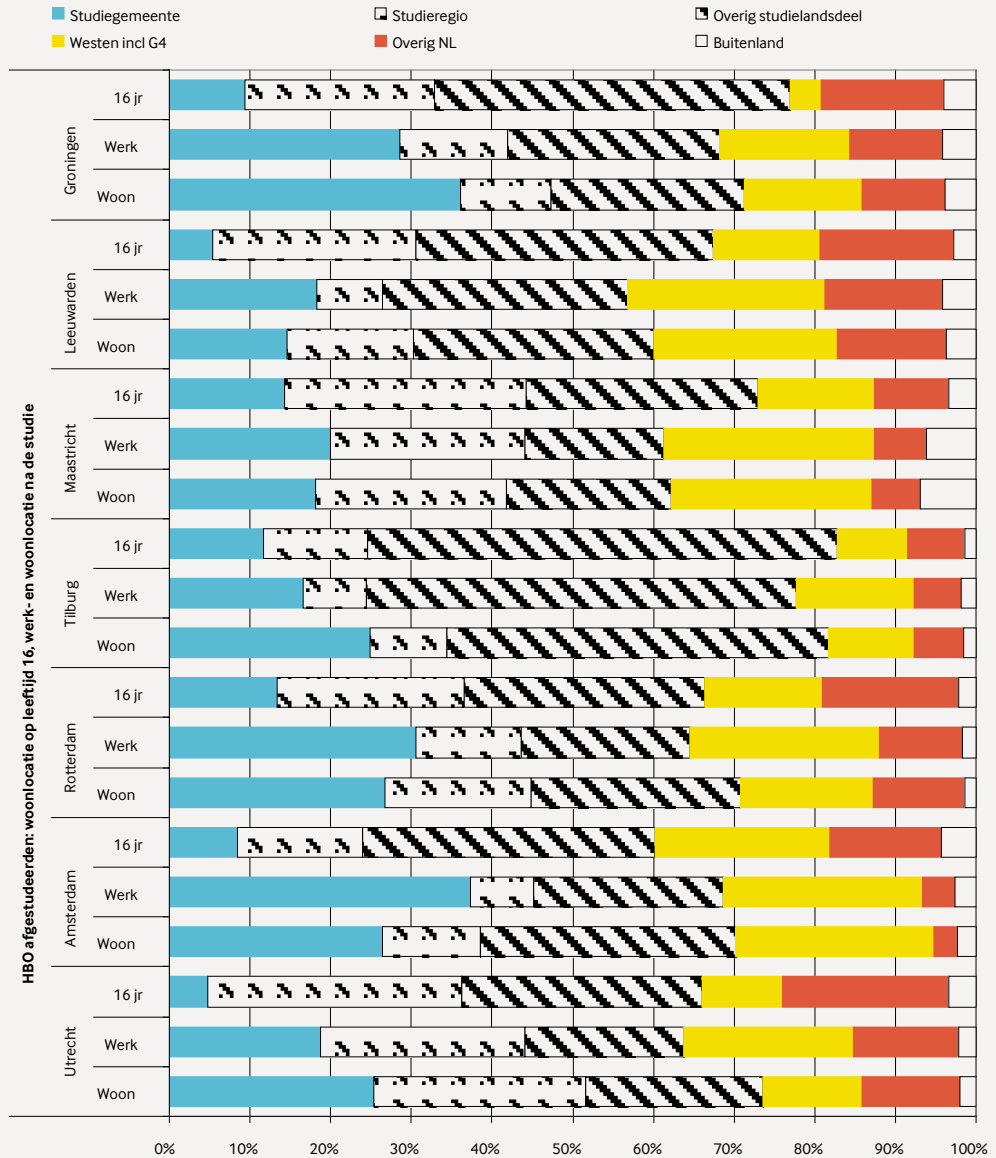
Bron: CBS (Maatwerkbestand GBA) SCP-bewerking

waargenomen studentenstromen zo goed. Voor een individuele gemeente is een dergelijke structurele factor moeilijk te beïnvloeden. Een voorspoedige ontwikkeling van het aantal hogere en wetenschappelijke banen op het niveau van provincies, zoals Friesland en Groningen, heeft de afgelopen jaren geleid tot een lager vertrek uit deze regio's.

Van een gemiddeld cohort afgestudeerden in de onderzochte steden woont of werkt na afloop van de studie een groter aandeel in de stad, dan dat er voorafgaand aan de studie in de stad woonden. Per saldo valt de migratie van studenten dus positief uit voor deze groep

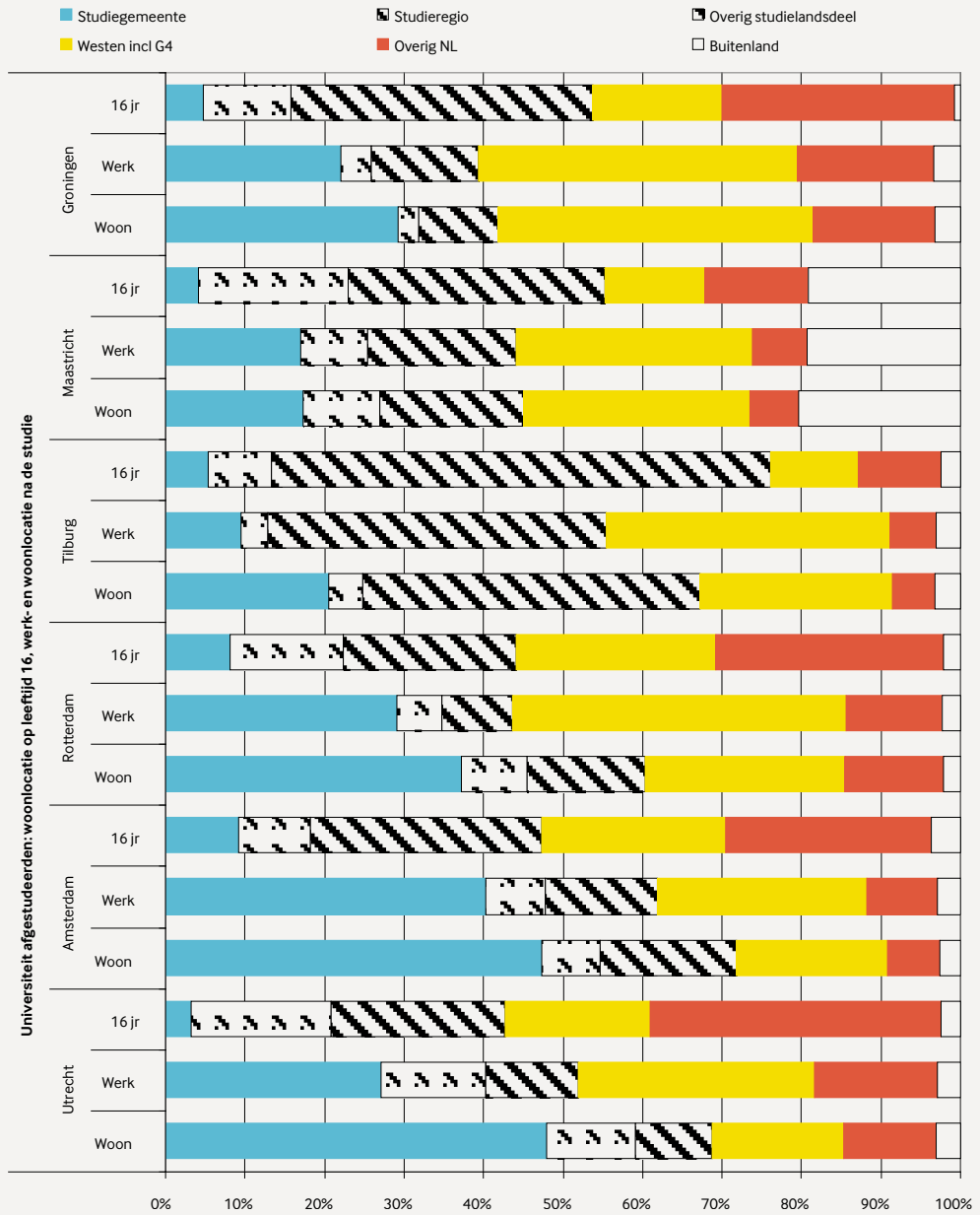
gemeenten (zie Figuur 2 en 3). Dit gaat ten koste van de andere gemeenten in het betreffende landsdeel. Daarbij compenseert de stad het verlies van het directe omliggende gebied, maar is het saldo voor het overige landsdeel negatief: de stad wint, de regio verliest. Voor HBO-afgestudeerden valt op dat deze steden zich kunnen meten met erkende studententrekkers als Amsterdam en Utrecht, in het aandeel afgestudeerden die zij vasthouden. Voor de universitair opgeleiden geldt dat er een sterkere focus op de Randstad bestaat, waarvan ook Rotterdam lijkt te profiteren (zie Figuur 2 en 3).

Figuur 2: Eigen HBO-afgestudeerden: regio van herkomst en woon- en werklocatie anderhalf jaar na het afstuderen

Bron: Venhorst e.a. (2011b) HBO-Monitor, ROA Maastricht, eigen bewerking.

Figuur 3: Eigen universitair afgestudeerden: regio van herkomst en woon- en werklocatie anderhalf jaar na het afstuderen

Bron: Venhorst e.a. (2011b)/WO-Monitor, ROA Maastricht, eigen bewerking.

Binding is belangrijk

Een groot deel van de migratiestromen bestaat uit migranten die terugkeren naar een regio waar zij al gewoond hebben. Ook geldt dat migranten minder mobiel zijn, naarmate zij in het verleden minder mobiel zijn geweest. Uit de internationale literatuur (zie bijvoorbeeld DaVanzo en Morrisson, 1981) komt naar voren dat eerdere ervaring met migratie leidt tot een grotere kans op migratie in de toekomst. Uit Venhorst en Cörvers (2010) en Venhorst (2013) blijkt dat een dergelijk verband ook voor de Nederlandse situatie geldt.

Deze patronen doen zich ook voor bij de steden (Groningen, Maastricht, Tilburg, Rotterdam, Leeuwarden, Amsterdam en Utrecht), maar op verschillende niveaus. Zo blijkt dat de kans dat een afgestudeerde aan de slag gaat in een gemeente, twee tot drie keer zo hoog is als deze op zestienjarige leeftijd ook al in deze gemeente woonde. Van de starters op de stedelijke arbeidsmarkt woonde een groot deel op zestienjarige leeftijd al in het landsdeel. Dit geldt vooral voor hbo-afgestudeerden. Bij het wonen is deze relatie nog sterker. De migratie van afgestudeerden is daarmee te omschrijven als een regionaal fenomeen, naast een nettostroom richting de Randstad.

Naast het aantrekken van recent afgestudeerden voor de stedelijke arbeidsmarkt, is het ook van belang afgestudeerden vast te houden voor de stedelijke woningmarkt. De bevolkingssamenstelling in steden is immers bepalend voor het draagvlak van voorzieningen. Uit ons onderzoek blijkt dat het locatiedrag van afgestudeerden op de woningmarkt op meerdere punten afwijkt van hun locatiedrag op de arbeidsmarkt. Ten eerste geldt dat het aandeel eigen universitair afgestudeerden dat nog in de stad woont hoger is dan het aandeel

dat er werkt (Figuur 3). Onder de eigen hbo-afgestudeerden gaat dit voor een aantal steden ook op. Ten tweede blijkt dat de onderzochte steden minder starters van elders aantrekken voor het wonen, dan voor het werken. Ten derde blijkt dat starters op de stedelijke arbeidsmarkt deels blijven wonen in de regio waarin zij gestudeerd hebben (zie Venhorst e.a., 2011b). Werken brengt, met andere woorden, meer mobiliteit met zich mee dan wonen.

Afgezien van een bindingseffect met de thuisregio, is er ook een bindingseffect dat uitgaat van de studiestad. Dit manifesteert zich vooral via het wonen, en met name onder universitair afgestudeerden. Deze groep woont vaker op kamers dan de hbo-afgestudeerden, aangezien universiteiten op minder locaties in Nederland aanwezig zijn. Dit levert ten opzichte van de hbo-afgestudeerden een wat sterkere band met de studiestad op. De omvang van dit effect is weliswaar geringer dan dat van de thuisregio, maar zeker relevant.

Uiteraard geldt ook voor (recent) afgestudeerden dat de huizenprijs een factor is in de locatiebeslissing. De gemiddelde huizenprijs in de buurt van de grote arbeidsmarkten in de Randstad is beduidend hoger dan elders. Uit Venhorst e.a. (2011a) blijkt dat dit met name voor hbo-studenten een rol speelt. Dit heeft wellicht te maken met de gemiddeld hogere inkomens van universitair opgeleiden. Het is in dat licht niet verrassend dat de woonlocatie van hbo-afgestudeerden zich vaker in de omliggende regio van de onderzochte steden bevindt. De beperktere geneigdheid om in de stad te wonen, kunnen we ook verklaren uit het feit dat hbo-afgestudeerden tijdens de studie al pendelden, in plaats van dat zij op kamers woonden in de stad. Dit is ook terug te voeren op de verspreiding van hbo-instellingen en universiteiten over Nederland.

De stedelijke arbeidsmarkt

Een belangrijke vraag die zich aandient, naar aanleiding van de migratiestromen van afgestudeerden van en naar steden, is of de migratiestromen fricties op de stedelijke arbeidsmarkt tot gevolg hebben of juist niet. In deze paragraaf richten we ons op de instroom van afgestudeerden op de stedelijke arbeidsmarkt. Werven bedrijven vooral onder lokale afgestudeerden, of worden ook studenten van kennisinstellingen elders in de regio of het land aangetrokken?

Er zijn grote verschillen tussen steden in de mate waarin eigen afgestudeerden als voorname starters op de stedelijke arbeids- en woningmarkten geworven worden. Ofwel: voorziet de lokale kennisinstelling in de lokale vraag, of worden er ook afgestudeerden van elders geworven? In een gebied als Noord-Brabant blijkt er sprake te zijn van een relatief grote uitruil van afgestudeerden tussen steden met elk meer gespecialiseerde instellingen, terwijl in het noorden sprake is van een hoge mate van zelfvoorziening. Twee zaken lijken hierbij een belangrijke rol te spelen. Ten eerste het aanbod van studierichtingen in de stad zelf. Het valt op dat steden er goed in slagen afgestudeerden van elders aan te trekken in studierichtingen waarin de steden zelf niet opleiden. Dit is sterk zichtbaar voor de technische richtingen. De instellingen die hierin opleiden zijn sterker op een beperkt aantal locaties in Nederland geconcentreerd (Delft, Eindhoven, Enschede). De ingenieurs die in deze steden werken en/of wonen zijn veelal afkomstig uit steden in de buurt, terwijl andere steden in Nederland er goed in slagen om ingenieurs die in deze steden zijn opgeleid aan te trekken. Ten tweede speelt de geografie een belangrijke rol. Zijn er andere steden in de buurt en zijn er kennisinstellingen aanwezig in die steden? Ook de ligging ten opzichte van

de Randstad is van belang. Hoger opgeleiden combineren relatief vaak wonen buiten de Randstad met werken in de Randstad, maar het omgekeerde komt ook voor.

Uit Venhorst e.a. (2010) blijkt dat er substantiële verschillen bestaan in de mate van ruimtelijke mobiliteit tussen studenten van verschillende afstudeerrichtingen. Dit heeft te maken met de locatie van banen die geschikt zijn voor een afgestudeerde met een gegeven studierichting. Zo is de werkgelegenheid voor universitair opgeleide economen veelal geconcentreerd in de Randstad, maar zijn hbo-verpleegkundigen of pabo-gediplomeerden overal gevraagd. Dit leidt tot aanzienlijke verschillen in de noodzaak om ruimtelijk mobiel te zijn en om een goede match op de arbeidsmarkt te realiseren. Het zijn ook zeker niet altijd de beste studenten, gemeten naar afstudeercijfer, die vertrekken. Voor de onderzochte steden blijkt dat van de eigen universitair afgestudeerden, de 'vertrekkers' gemiddeld genomen lagere cijfers hebben dan de eigen afgestudeerden die blijven. Voor een aantal studierichtingen geldt dat de betere studenten juist minder ruimtelijke mobiliteit vertonen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat lokale werkgevers, in bepaalde sectoren, in staat zijn de meest geschikte kandidaten 'uit de collegebankjes te werven'. Dit wordt aangeduid als een *labour queue*-effect. De meest geschikte kandidaat wordt geselecteerd en het zijn juist de minder geschikte kandidaten die, bij een gebrek aan andere mogelijkheden in de regio, op zoek moeten naar banen in andere gebieden.

Conclusies

Uit de resultaten komt een genuanceerd beeld van de afgestudeerdenmigratie naar voren. Hoogopgeleide en getalenteerde mensen concentreren zich in en rondom de steden met instellingen van hoger onderwijs: soort zoekt soort. Voor alle steden geldt, dat er meer hbo-afgestudeerden en academici wonen en werken, dan dat er van deze groepen voorafgaand aan de studie al in de steden aanwezig waren: de stad wint, de omliggende regio verliest. Omdat de meeste banen voor hoger opgeleiden zich ook in de steden bevinden en de pendelafstanden met de omliggende regio in de Nederlandse context niet echt lang zijn, is dit niet echt een probleem. Zeker niet voor hoger opgeleiden die relatief grote afstanden willen pendelen en dit ook kunnen betalen.

48

De vraag wie wordt vastgehouden is wellicht belangrijker dan de vraag hoeveel er worden vastgehouden. Zo hebben de universitair afgestudeerden die vastgehouden worden gemiddeld genomen hogere cijfers dan diegenen die vertrekken. Werkgevers in de steden lijken daarmee dus goed in staat te zijn weliswaar niet alle, maar in ieder geval de betere universitair afgestudeerden aan te trekken. Hoewel substantiële aantallen studenten na het behalen van een diploma de studiestad verlaten om elders te werken, betekent dit niet dat steden alleen kunnen beschikken over de afgestudeerden die blijven. Integendeel, uit onze analyse blijkt dat de studiestad op verschillende terreinen het verschil kan maken. Steden slagen er goed in afgestudeerden van elders aan te trekken die zijn opgeleid in richtingen waarin de steden zelf niet kunnen voorzien. Deze starters zijn vaak oorspronkelijk afkomstig uit de eigen regio, ze keren dus terug omdat ze een binding met de regio hebben.

Omdat bepaalde locaties mensen met bepaalde kenmerken aantrekken, ontstaan regionale verschillen in de samenstelling van de bevolking. Het resultaat is een ongelijke spreiding van talent en dit kan gevolgen hebben voor de economische groei en ontwikkelingsmogelijkheden van een stad en de omliggende regio. Aan de positie van de Randstad als economisch centrum van Nederland is door een individuele stad niet veel af te dingen. Maar dit betekent niet dat steden buiten dit gebied met lege handen staan. Naast het vertrek van talent, blijkt men ook talent te kunnen aantrekken. Via marktwerking door het krachten spel van verschillen in locatievoorkeuren voor werken en wonen, gaat er veel vanzelf. Talent aantrekken en behouden kan op verschillende manieren en dat blijkt steden over het algemeen goed te lukken. Daarbij speelt regionale binding via de woonplaats als teenager of als student zeker een belangrijke rol.

Dit werpt de vraag op waar de regio ophoudt: met welke andere steden (ook over de grens) deel je een werknemerspool, en met welke steden concurreer je juist? Voor steden ligt er daarmee een strategische keuze tussen zelfvoorziening via eigen opleidingen of door regionale samenwerking gericht op uitwisseling van talent. Dit is afhankelijk van de regionale situatie en heeft consequenties voor waar het gemeentelijk beleid zich op gaat richten: de aantrekkelijkheid als studie-, woon- en/of werkstad verbeteren. Uit arbeidsmarkttoegespunt lijkt de ongelijke spreiding van hoger opgeleiden niet echt tot grote problemen te leiden omdat aanbod en vraag zich allebei concentreren in de steden. Binnen arbeidsmarktregio's kan de uitsortering die leidt tot concentratie van hoger opgeleiden in en rond de steden wel negatieve gevolgen hebben. Vooral in krimpgedebieden blijven lageropgeleide

en weinig mobiele mensen over en ontbreken talentrijke jongeren die kunnen zorgen voor economische impulsen.

Literatuur

Bacolod, M., B.S. Blum en W.C. Strange, *Skills in the city*, Journal of Urban Economics, 65, pp. 127-135, (2009).

Berry, C.R. en E.L. Glaeser, *The divergence of human capital levels across cities*, Papers in Regional Science, 83, pp. 407-444, (2005).

DaVanzo, J. en P.A. Morrison, *Return and other sequences of migration in the United States*, Demography, 18, pp. 85-101, (1981).

Delfmann, H.S., S. Koster en P. Pellenburg, *Kenniscirculatie in de regio: De rol van hogescholen*, NICIS Institute, Den Haag, (2010).

50 Glaeser, E.L., J.A. Scheinkman en A. Shleifer, *Economic growth in a cross-section of cities*, Journal of Monetary Economics, 36, pp.117-143, (1995).

Moretti, E., *Human capital externalities in cities*, in: J.V. Henderson en J.F. Thisse (eds), *Handbook of urban and regional economics*, Elsevier, Amsterdam, (2004a).

Moretti, E., *Workers' education, spillovers, and productivity: Evidence from plant-level production functions*, American Economic Review, 94, pp. 656-690, (2004b).

Steenbekkers, A. en L. Vermeij, *De dorpenmonitor - Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, (2013, eds).

Venhorst, V.A., *Smart move? The spatial mobility of higher education graduates*, proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, (2012).

Venhorst, V.A., *Graduate migration and regional familiarity*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 104, pp. 109-119, (2013).

Venhorst, V.A. en F. Cörvers, *Entry into the working life: spatial mobility and job-match quality of higher educated graduates*, Sixth Framework Programma MICRO-DYN Working paper series, 44/10, Vienna, (2010).

Venhorst, V.A., J. van Dijk en L.J.G. van Wissen, *Do the best graduates leave the peripheral areas of the Netherlands?* Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 101, pp. 521-537, (2010).

Venhorst, V.A., J. van Dijk en L.J.G. van Wissen, *An analysis of trends in spatial mobility of Dutch graduates*, Spatial Economic Analysis, 6, pp. 57-82, (2011a).

Venhorst, V.A. e.a., *Brain drain of brain gain? Hoger opgeleiden in grote steden in Nederland*, NICIS Institute, Den Haag (2011b).

Venhorst, V.A. e.a., *Steden en kennisinstellingen*, NICIS Institute, Den Haag, (2011c).

1 Hierover wordt verslag gedaan in een hele serie publicaties: Venhorst en Cörvers (2010), Venhorst e.a. (2010), Delfmann e.a. (2010), Venhorst e.a. (2011a, 2011b en 2011c), Venhorst (2012 en 2013).